

Позики під урожай зернових культур Державного банку в губерніях
Лівобережної України у 1906-1912 рр. (тис.крб.)

№ п/п	Назва місцевої контори Державного банку	Роки							Всього за 1906-1912 рр.
		1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
1.	Харківська контора	1827	2117	2609	2235	2552	2441	981	14762
2.	Кременчуцьке відділення 2 розряду	182	232	183	115	171	149	120	1152
3.	Полтавське відділення 2 розряду	579	185	36	37	5	48	59	949
4.	Роменське відділення 3 розряду	65	63	91	96	119	207	257	898
5.	Сумське відділення 3 розряду	-	6	171	13	9	9	8	216
6.	Чернігівське відділення 2 розряду	163	142	173	128	120	111	153	990
	Разом	2816	2745	3263	2624	2946	2965	1578	18967

* Таблиця складена на основі даних: Государственный банк. Данные по конторам и отделениям за 1903-1912 гг. Составленные под ред. директора Гос. банка Сланского Е.Н. – СПб.: Тип В.Ф.Киршбаума, 1913. – С.229-261.

СПРОБИ ВИРШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 рр.)

Лютневі події 1917 року пробудили широкі верстви українського народу до соціально-визвольної боротьби, в якій трудящі добивалися звільнення від буржуазно-поміщицького гноблення. Активна участь народних мас у революційних подіях зумовила їх переважно селянський характер тому, що на початку ХХ століття понад 91% населення країни становило селянство. Нові уряди, які виникли на території України, зіткнулися із земельним питанням і змушені були шукати шляхів його вирішення. Спроби впровадження аграрної реформи намагався здійснити як Тимчасовий російський уряд, так і Українська Центральна Рада (березень 1917 – квітень 1918 рр.), але неспроможність вирішити земельне питання в Україні призвела до появи селянського повстанського руху.

Політичне й соціально-економічне становище селянства, його боротьба за землю привертала особливу увагу дослідників. Першим про вказану проблему згадував активний діяч Української революції Д. Дорошенко¹, який наприкінці серпня 1917 року був призначений чернігівським губернським комісаром. В. Щербаков, З. Табаков² виражали більшовицьку точку зору, але мали й свою власну думку про події того часу на Чернігівщині. Їхні праці носять мемуарний характер, хоч містять спроби наукового аналізу явищ і подій вказаного періоду.

У радянські часи було написано чимало робіт, присвячених селянському аграрному руху. Участь селянства в боротьбі за землю в Чернігівській губернії відображають праці А. Левенка, В. Черноуса³. Але звинувачення місцевих органів

влади у пропоміщицькій політиці та вплив більшовицької партії на селянство не відповідало історичній дійсності.

Після проголошення Україною 24 серпня 1991 року державного суверенітету розпочався новий етап наукових досліджень. Перед науковцями відкрилися широкі перспективи для об'єктивного аналізу аграрної політики тих урядів, що діяли в Україні з березня 1917 р. по квітень 1918 р. У цей час з'являються роботи В. Верстюка, С. Кульчицького⁴. Їхні праці подають загальну характеристику аграрної політики Тимчасового російського уряду та Української Центральної Ради.

Не можна обійти увагою історичний нарис В. Бойка, Т. Демченко, О. Оніщенко,⁵ в якому висвітлюється назрівання повстанського руху серед селянства Чернігівщини у 1917 році. Багатий матеріал з аграрної проблематики Чернігівської губернії періоду революції містить наукова робота І.Еткіної.⁶

Отже, належить підкреслити, що, незважаючи на численні зведення дослідників до аграрних перетворень на Чернігівщині вказаного періоду, селянський повстанський рух не став предметом спеціального дослідження. Саме тому на основі опублікованих робіт та вивчення архівних документів і матеріалів, періодичних видань ми ставимо за мету об'єктивно проаналізувати чинники, які призвели від самочинних захоплень землі до «чорних переділів», від окремих заворушень до появи селянського повстанського руху на Чернігівщині під час правління Тимчасового уряду та Центральної Ради.

Звістка про лютовневі події в Петрограді миттєво облетіла всю Україну. До Чернігова вона дійшла на початку березня. В місті відбувалися маніфестації, мітинги, спрямовані на підтримку революції. На селі цю звістку зустріли з величезною радістю. У повітах, волостях та селах масово пройшли святкування, сходи, збори. Селяни приймали присягу на вірність Тимчасовому уряду, відправляли телеграми на ім'я князя Львова з вітаннями.⁷ Вони щиросердно повірили новій владі та сподівались, що новостворений уряд вирішить першочергове, таке необхідне для селянства земельне питання.

У березні розпочалася масова ліквідація колишніх органів управління, влада перейшла до призначених Тимчасовим урядом губернських та повітових комісарів. Замість старих волосних управ утворювалися волосні та сільські виконавчі громадські, продовольчі комітети — органи нового уряду. Формується народна міліція, підпорядкована комісарам.⁸ 24 березня був створений губернський виконавчий комітет на чолі з І.Л. Шрагом, який звертався до селян з проханнями про допомогу армії і народу хлібом. Закликав поставляти хліб за цінами, встановленими новим урядом, обробляти всі посівні площі, створювати волосні земельні комітети та брати участь в обговоренні земельної реформи.⁹ Селяни були впевнені, що Установчі збори приймуть законне рішення у розв'язанні земельного питання, що вони отримають землю за трудовою нормою.¹⁰ Навесні 1917 року найчисельніша частина хліборобської верстви в Україні — селянство-залишалось розрізною, неорганізованою масою. Тому найбідніші верстви селян гуртуються навколо тільки-но створених рад селянських депутатів. Перші, щоправда, поодинокі, випадки створення рад селянських депутатів на Чернігівщині відносяться до березня 1917 року. В умовах революції активізували свою діяльність різні політичні сили, політичні партії, утворювались різноманітні громадські організації. Прагнучи зміцнити власну соціальну базу, за селянина вели боротьбу практично всі політичні партії.

Напередодні Великодня в деяких повітах склалася дуже напружена ситуація з нестачею хліба, тому є свідчення кореспондента Чернігівської земської газети від 31 березня із с. Ваганичі Городнянського повіту. Він писав, що в селі відсутнє найнеобхідніше, немає житнього борошна, а хліб, який надходить на станцію Хоробичі, забирають головним чином приватні підприємці з Добрянки. Все це вносить смуту і незадоволення. Здавалося б, старий порядок пішов назавжди, але в справі забезпечення продуктами харчування виникали проблеми.¹¹ З повідомлень Батуринського виконавчого комітету ми бачимо, що місто перебуває

на межі кризи. Хліба ледве вистачає для власного споживача. На засіданні членів волосних комітетів Новоизибківського повіту докладному обговоренню підлягало продовольче питання, адже свого хліба не вистачало і до половини зими. Повіт був у тяжкому стані.¹² Разом з тим губернський виконавчий комітет повідомляв, що останнім часом з'являються повідомлення про виникнення в деяких місцях безладів на земельному ґрунті. Були пожежі і вбивства.¹³ Виникнення в губернії земельних безладів викликало обурення у деяких політичних партій. Як писала газета "Дело народа", соціалісти-революціонери рішуче повстають проти самовільних захоплень землі і закликають до справедливості і порядку.¹⁴

7-9 квітня в Чернігові відбувся перший селянський з'їзд, на який прибуло близько 500 селян із 13 повітів. Він ухвалив рішення про створення в губернії Чернігівського відділу Всеросійського селянського союзу. Щодо земельного питання, то з'їзд висловив побажання про відміну приватної власності на землю, конфіскацію монастирських і приватно-власницьких земель і передачу їх тим, хто на них працює.¹⁵

21 квітня Чернігівський губернський виконавчий комітет оголошує постанову Тимчасового уряду про створення губернських та повітових земельних комітетів. Вони повинні були виконувати накази центральної влади, вирішувати спірні земельні питання та непорозуміння на місцях.¹⁶ Петроградський комітет обіцяв, що скличе всеросійський з'їзд селянського союзу з метою обговорення програми для селянських депутатів, з якою повинні виступати кандидати від селян на виборах в засновницькі збори, які можуть вирішити земельне питання. Отже, наприкінці весни в Чернігівській губернії почали діяти виконавчі, земельні та продовольчі комітети, в які нерідко потрапляли випадкові люди, котрі задля власного збагачення використовували службове становище. Так, у селі Дрімлівці голова сільського виконавчого комітету захопив і засіяв землю свого брата, який перебував на фронті, а працівник цього ж комітету Чуєнко зводив власні рахунки з односельцями.¹⁷

У березні 1917 року українські партії сформували Українську Центральну Раду, яка досить швидко завершила перший етап своєї організаційної діяльності. Залученню в русло політики Центральної Ради нових соціальних груп, перш за все на місцях, сприяло також утворення губернських, повітових та міських «українських рад» (вони діяли на Полтавщині, Чернігівщині, Слобожанщині, Волині, у Києві). Для зміцнення позицій Центральної Ради досить важливе значення мала підтримка її з боку скликаних у Києві у травні 1917 року всеукраїнських з'їздів: військового, селянського і робітничого. Селянські з'їзди, які пройшли в Україні весною, зробили перший крок до здійснення земельної реформи.

Такою в загальних рисах була суспільно-політична ситуація в Україні, насамперед Чернігівській губернії, навесні 1917 року. Утворювалися державні органи влади, селянські спілки, пройшов перший селянський з'їзд. Народ радів за нову владу, але деякі селяни, відчувши свободу, порушували спокій, вдаючись до самочинства, а в деяких повітах голод штовхав людей до заворушень.

З 10 по 12 червня в Чернігові проходить другий губернський селянський з'їзд, який підтримав Центральну Раду і щоб врятувати губернію від анархії і розпаду, визнав необхідним для вирішення земельного питання:

1. Не допускати самовільних захоплень землі і самовільних порубок лісів.
2. Земельні комітети повітів повинні стежити, щоб вирубування лісу не виходило з допущених норм.
3. Усі великовласницькі землі, а також сінокоси, до повного вирішення земельного питання передаються до тимчасового розпорядження земельних комітетів. Земельні комітети встановлюють справедливую орендну платню і правильний розподіл землі між охочими її обробляти.¹⁸ Не звертаючи уваги на рішення з'їзду, селяни деяких повітів вдавалися до самовільних захоплень земель, будь-яким шляхом намагалися отримати землю. На початку червня до

губернського виконавчого комітету надходить повідомлення про самовільне захоплення землі в селі Озаричі Крелевецького повіту, де селяни самовільно заволоділи церковною землею (64 десятини).¹⁹ У повідомленнях Головного управління в справах міліції про аграрний рух у Чернігівській губернії (9–16 червня) говорилось, що у землевласника Гамалея селяни захопили і поділили між собою землю, забрали племінну худобу, роблять потрави сіножатей і врожаю.²⁰ Такі випадки самочинства у губернії були непоодинокі. Повітові комітети прикладали чимало зусиль, щоб утримувати селян від самовільних захоплень землі, однак сільські комітети, які в більшості виникали стихійно, вимагали від поміщиків здавати землю в оренду за цінами, встановленими ними. Такі дії сільських комітетів М. А. Рубач назвав “примусовою орендою”.²¹ Під прикриттям цієї оренди, яка діяла фактично до осені, було захоплено та засіяно чимало землевласницьких ґрунтів. Підтвердженням цього є свідчення з села Дрімайлівки, де селяни засіяли 600 десятин землі графині Мусіної-Пушкіної.²² За наказом сільського комітету хутора Пустотіна Козелецького повіту поміщик Д. М. Храповицький віддав селянам 172 десятини землі.²³ Від примусової оренди страждали не лише великі землевласники, а й заможні селяни – орендарі. Вони ставали жертвами так званої посередницької оренди, яку губернський земельний комітет забороняв, але сільські дуже часто використовували.²⁴ У Мглинському повіті орендар Озерський зорвав землю в маєтку Абрама Меєрова, і, як тільки робітники закінчили свою роботу, селяни розігнали їх та засіяли цю землю своїм зерном.²⁵ У селі Гусинка Городнянського повіту бідні селяни розподілили між собою землі, орендовані раніше іншими, заможними селянами.²⁶ 2 серпня Глухівський повіт повідомляє, що селяни села Студенок викосили в орендаря хутора Водяникова 73 десятини лугів і частину конюшинового поля, сільський комітет зняв з робіт військовополонених і зажадав, щоб хазяїн негайно виїхав з хутора.²⁷ Поміщикам нічого не залишалось, як йти на поступки селянству. Щоб зберегти у власності свої землі, землевласники обмежувалися орендою, а деякі втікали.

Якщо від “примусової оренди” потерпали поміщики та заможні селяни, то дії обліковців не обходили нікого. Велике обурення, а в деяких місцях і відкрите протистояння у селян викликали дії Тимчасового уряду, а саме продовольчих управ та продовольчих комітетів, бо ті фіксовані ціни на хліб, які пропонував уряд, дорівнювали реквізиції. А влада вимагала здавати все більше хліба для армії. Обліковців на селі зустрічали недоброзичливо. В селі Подлипному Конотопського повіту селянка Судакова на облікову комісію випустила собак, а селянин Шостак вигнав членів цієї комісії з подвір'я вилами. Як повідомляє І.Ф. Молочко, в селі Макишин Городнянського повіту твориться повна анархія. Майже щодня перебираються сільські комітети. Місцеві жителі не бажають платити земські та інші податки.²⁸

На фоні усього цього беззладдя на деякі північні повіти губернії насувався голод. 15 липня в Чернігові вводиться продаж хліба за картками, але його нестача давала про себе знати, бо за загальноросійським планом поставок хліб з губернії продовжували вивозити до Росії.²⁹ Саме в той час з повітів надходили повідомлення, що через засуху врожай збрали значно нижчий від звичайного. Із села Савлукове Мглинського повіту повідомляють, що з травня нема дощу, а спека стоїть близько 40°. Засуха загрожує житю, вівсу, гречці. В селі Макишин Городнянського повіту суха погода пошкодила ярові посіви. Врожай жита нижче середнього. Новозибківська повітова продовольча управа 28 липня надсилає до Чернігова телеграму з повідомленням про тяжкий стан у повіті, викликаний посухою.³⁰ Врешті-решт стає зрозумілим, що через неврожай та необхідність виконання загальноросійського плану поставок хліба, який проводив Тимчасовий уряд, губернія опинилася на межі голоду вже влітку 1917 року.

Величезний вплив на селянство мали перший та другий універсали Центральної Ради. Селяни Чернігівщини підтримали дії Центральної Ради та

сподівалися на поліпшення продовольчої ситуації.³¹ З приводу нестачі хліба, самовільних захоплень земель у губернії 10-11 серпня в Чернігові проходить спільне засідання губернського виконавчого, земельного, продовольчого комітетів, губернської ради селянських депутатів, ради робітничих та солдатських депутатів. Усі представники висловлюють довіру Тимчасовому уряду, Центральній Раді та Генеральному секретаріату, але наполягають на терміновому вирішенні питань реалізації продовольчого та земельного законів.³² У той же час, виконуючи постанови губернського українського з'їзду, губернська рада виносить постанову організувати у Чернігові міську українську раду.³³ В кінці серпня до Чернігова прибуває новообраний губернський комісар Д. І. Дорошенко. З його спогадів нам відомо, що реальної влади в губернії на той момент не було, міліція складалася з хабарників і нероб, та і її було дуже мало. Населення практично ніким не охоронялося.³⁴

Саме влітку, підтримуючи соціалістів-революціонерів у питанні націоналізації і передачі землі в безоплатне користування тим, хто її обробляє, селяни не підтримували їхніх програмних засад щодо скасування приватної власності на землю. Заможні селяни з поміщиками створювали союзи земельних власників, а бідні пропонували скасувати власність на землю.³⁵

Складається враження, що у політичних суперечках минуло усе літо. Хоч центральні та місцеві органи влади намагалися всіма засобами не втратити контроль над діями селян, проте їх виступи тривали. Влітку на Чернігівщині селянські виступи мали переважно мирні форми. Насамперед вони проявлялися в захопленнях приватновласницького, переважно поміщицького урожаю, зниженнях орендних цін, захопленнях незасіяних поміщицьких земель, потраві посівів тощо.

Осінь у Чернігівську губернію прийшла з наростаючою кризою у відносинах селянства з Тимчасовим урядом. Остання вдалася до радикальних заходів з приводу здачі хліба державі. Продовольчі управи розвішували оголошення ультимативного змісту. У них йшла мова про те, що з приводу загальнодержавної потреби в хлібі села повинні негайно приступити до обмолоту та пред'являти зерно до обліку. Обмолот повинен бути закінчений до 1 листопада. Облік і вилучення проводитимуть одночасно, а у непокірних цьому наказу зерно буде обмолочено примусово за рахунок хлібовласників і відібрано як державна власність, але вже за половинною ціною.³⁶ Селяни були приголомшені цим ультиматумом і зустрічали продовольчі комісії збройним опором, про що свідчить повідомлення з села Ковчин Чернігівського повіту.³⁷ Великого лиха зазнавали селяни від реквізійних загонів. Свідченням цьому є лист Марії Скуловатої своєму брату на фронт від 10 вересня 1917 року. " ... Дорогой братец, сообщаю тебе свои новости, что нам приходится погибать, от нас все забирают, то, что мы за лето слезами наработали то у нас реквизиция хлеба и всего что есть в хозяйстве. Кто не давал то они били замки в амбрах и в клунях и стреляли так, что нельзя было ничего говорить, а в селе Ковчин когда реквизировали, они стали спрашивать по чьему вы распоряжению бьете замки, то они 4 человека убили. Один умер на месте. Все забирают, так братец жить стало, что хоть живой полезай в землю " ³⁸

У селі Петрушин Городнянського повіту за відмову на вимоги сільського комітету видати худобу для армії було засуджено до штрафу і тюремного ув'язнення на 3 місяці декількох громадян сіл Суличівки, Петрушина, Високіна і Сенюків.³⁹ Усе це сталося тоді, коли до Чернігова надходять жахливі повідомлення з повітів, що у селі Перелюбі Сосницького повіту зовсім не вродили зернові. Ціни на хліб підскочили аж до 11 карбованців за пуд. Перелюбська харчова управа ніяк не може дати собі ради, де дістати хліб. З Новгород-Сіверського також надходить звістка, що в місті голод, боротьба з яким не під силу продовольчим комітетам. Повітовий комітет не користується впливом, а волосні та сільські комітети вороже ставляться до міста. Яриловицька волость Городнянського повіту повідомляла, що зерна нема ні для харчування, ні для посіву. Хліб населення добуває злочинським шляхом.⁴⁰ Жорстокі дії реквізійних комісій, голод, який невіддільно був пов'язаний

з вирішенням земельного питання, штовхнули широкі верстви селян на збройний опір діям Тимчасового уряду та відкрити боротьбу проти землевласників, насамперед поміщиків. В губернії відбувалось пограбування врожаю, захоплення луків та орних земель, рубка лісу та напади на поміщицькі маєтки. Захоплювались землі цукрових заводів, відбувалися погроми винокурень та горілчаних складів. Так, в селі Шептаки Новгород-Сіверського повіту селяни самовільно рубали ліс поміщиків Вітеберга та Дунаєвського, а в селі Лопатні Суразького повіту рубали ліс поміщика Сапожкова.⁴¹ Близько 43 десятин скошили селяни в Соловійовському маєтку Новозибківського повіту, що належав селянському банку.⁴² 8 вересня до Чернігова надійшла телеграма: «Губернському комісару, продовольчому комітету, земельному комітету, виконавчому комітету, раді робочих, солдатських депутатів, селянських депутатів. Від керівництва Дубов'язівського цукрового заводу про те, що селяни Конотопського повіту самовільно засівають та орють землі, призначені під буряки на майбутній рік». А у Кролевецькому повіті не дають їм рубати ліс, тому просили допомоги. 16 жовтня тим же адресатом з проханням допомогти надходить телеграма із Свєського цукрового заводу про те, що землі цього заводу захоплюють селяни з містечка Монастирище Ніжинського повіту – 38 десятин, а в селах Піски і Фастовець Борзенського повіту – 200 десятин. Такі телеграми надходили з багатьох інших цукрових заводів, але влада не спроможна була допомогти, бо селянський рух набував широких масштабів.⁴³

Одним з найбільших ускладнень у житті губернії була наявність великої кількості військ, що прибули з фронту або які готувалися до відправки.⁴⁴ Ось саме на таких солдат і скаржилися селяни села Биківня Остерського повіту. Солдати силою зброї забирали домашню птицю та худобу, спустошували городи. Громада села Димерка того ж повіту звернулася до Центральної Ради з проханням вивести надісланих туди солдатів, які роблять людям великі збитки – крадуть сіно, жито, гречку, птицю, телят. З 1 по 4 листопада місто Ніжин було охоплене анархією. Солдати разом із селянами погромили два горілчані склади.⁴⁵

Наприкінці жовтня 1917 року, коли становище ускладнювалось стихійністю, коли бездіяльність влади не могла зупинити анархію і захистити населення губернії від хаосу, прийшла звістка про захоплення влади в Петрограді більшовиками. Тимчасовий уряд був повалений, так і не вирішивши земельного питання, а навпаки створивши навколо землі складну, запутану ситуацію. З падінням Тимчасового уряду перед Центральною Радою відкривалися можливості здійснити соціально-економічні програми.

На петроградські події Центральна Рада відповіла своїм третім Універсалом (7 листопада), який проголошував Українську Народну Республіку. У земельному питанні Універсал проголошував скасування приватної власності на поміщицькі, удільні, монастирські, церковні та інші землі. Вся земля до початку весняних польових робіт мала бути передана трудовому народу без викупу. В офіційному поясненні Генерального секретаріату підкреслювалося, що колишнім власникам забороняється продавати, купувати, закладати, дарувати землю чи передавати будь-кому у власність іншим способом, оскільки ці землі визнаються Українською Центральною Радою такими, що належать не окремим особам, а всьому трудящому народу і передаються під догляд і в розпорядження повітовим та губернським земельним комітетам. Остаточне вирішення земельного питання мало відбутися на Українських установчих зборах, які були призначені на 9 січня 1918 року.⁴⁶

Виконуючи розпорядження Генерального секретаріату, 24 листопада Чернігівський губернський земельний комітет наказує волосним земельним комітетам взяти на облік нетрудові землі, але управління ними залишити в руках адміністрацій, щоб уникнути грабежу і погромів маєтків землевласників.⁴⁷ Проте виконання цих наказів на місцях було рідкістю, тому що відсутність коштів не давала ніяких можливостей працювати і боротися з анархією, що розвивалася з кожним днем. Так, за клопотанням суразького повітового комісара від 16

листопада, остерського - від 15 листопада, ніжинського, новозибківського, козелецького, глухівського, комісара посаду Клинці - від 21 листопада губернський комісар повідомляв, що від Тимчасового уряду не надійшло жодної копійки, а на утримання міліції на листопад, грудень недоотримано 248000 рублів. Генеральному секретаріату УЦР доводилось до відома про важкий стан комісаріатів. Від української влади очікували подальших вказівок.⁴⁸ Восени Центральна Рада намагається ввести свої аграрні закони, але, не маючи сильної влади на місцях, вона втрачає вплив на селянство.⁴⁹

Стомлені, розлучені, голодні селянські маси потребували негайного вирішення земельного питання, але Центральна Рада остаточно його вирішення переносила на зиму. Скориставшись невдоволенням селян, більшовики активізували свою діяльність, закликаючи народ виступати проти законної влади, самовільно захоплювати поміщицькі землі.

Бурхливі події охопили Чернігівщину взимку. Під впливом більшовиків переобираються волосні виконавчі, земельні і продовольчі комітети. Під їх керівництвом беруться на облік, а деколи і під охорону, поміщицькі землі та землі інших нетрудових господарств. А. І. Левенко та В. У. Черноус про подібні дії писали, що селяни Чернігівщини захоплювали поміщицькі землі, реманент, землі заводів, керуючись Декретом про землю.⁵⁰ В ніч з 18 на 19 грудня, незважаючи на постанову Новгород-Сіверського повітового з'їзду селянських депутатів про заборону самовільного захоплення землі, в повіті було розгромлено і спалено 30 економій, маєтків і хуторів.⁵¹ 3 січня селяни села Криски Кролевецького повіту розгромили маєток князя Долгорукого. З будинку повиносили меблі, познімали двері, навіть повитягували скло з вікон та розламали паркани. Забрали всю худобу, птицю та пошкодили сільськогосподарські машини.⁵² Але іншу оцінку цим діям дав В. К. Щербаков. Він зазначав, що селянство було віддано самому собі та йшло своїм шляхом, а революційні події посилювали селянський рух.⁵³ Він тривав під гаслом більшовиків "Вся земля – народу", і ні вибори до Установчих зборів, ні земельний закон від 18 січня, ні проголошений Четвертий універсал (25 січня 1918 року) не змогли його зупинити.⁵⁴

19 січня червоні війська вступили в Чернігів. У першу чергу більшовики хотіли створити ради робітничих і селянських депутатів, тим самим заручившись підтримкою села, але бажаних результатів вони не отримали, а в деяких повітах ця справа зовсім провалилася. Все ж таки, незважаючи на це, почалася масова ліквідація конфіскованих поміщицьких маєтків, розподіл реманенту та землі. Саме під цей розподіл земель потрапили заможні селяни. У повітах запанував "чорний переділ". М. А. Рубач вказував, що весь конфіскований фонд на Чернігівщині становив 1839 тис. десятин. Дворянських земель було поділено 616 тис. десятин, куркульських – 714 тис., купецьких, міщанських, торгово-промислових товариств та іноземних підданих – 303 тис., державних земель – 88 тис. десятин.⁵⁵ Майже всі землевласницькі землі губернії були поділені. Здавалося б, селяни повинні підтримувати нову владу, що дала землю, але все було зовсім навпаки. Більшовики діяли не краще за Тимчасовий уряд, вивозячи з голодної губернії хліб. З Ніжинського повіту повідомляли, що більшовицька соціалізація проводиться під гаслом "Все на Москву".⁵⁶ Більшовики перед відступом хотіли вивезти якомога більше хліба, але німці просувались по губернії дуже швидко.

Більшовицьке панування на Чернігівщині, яке тривало до весни 1918 року, залишило свій жахливий відбиток. Прикладом цього є доповідь Борзенського повітового комісара від 10 квітня про становище в повіті. Наслідком панування більшовиків лишився доволі попсований механізм існування різних інституцій і вироблена звичка автономного незалежного життя. Тому тепер доводиться нагадувати про існування влади навіть інституціям. Щодо населення, то до нього починає приходити розуміння потреби влади, але були території, котрі "настільки попсовані більшовизмом, що на них може вплинути тільки добра військова сила". Так, наприклад, у селі Туркеновці мається 2 кулемети, в селі Хвастовцях – один,

не кажучи вже про велику силу різної іншої зброї в кожному селі.⁵⁷ За наявності такої кількості зброї не тільки в Борзенському повіті, а й по всій губернії селяни і солдати групувались у банди. Використовуючи більшовицькі гасла та методи, вдавалися до грабівництва. Чотири загони на чолі з П. Б. Шимановським тримали у жасі чотири північні повіті: Мглинський, Суразький, Стародубський і Новозибківський, поки розлючений натовп не вбив ватажка. Наприкінці березня в Сосницькому повіті три дні палало село Шабалинів. У село Нехаєв вдерлася банда із 120 чоловік. Пограбувавши село, вони ще наклали контрибуцію 5 тис. рублів. Піддавалася нападам і окупована німцями Корюківка.⁵⁸ Саме у такій складній ситуації для країни, німецьке командування пропонує Центральній Раді зберегти приватну власність на землю або те, що від неї залишилося, на основі викупу. 24 березня Центральна Рада проголошує декларацію про те, що на базі універсалів та законів, виданих нею раніше, земельне питання буде вирішено.⁵⁹ Але політичні сутички та прагматизм німців не дали здійснитися цим бажанням. 6 квітня головнокомандуючий німецькими військами в Україні видав наказ, за яким власником врожаю буде вважатися той, хто засіє землю весною. А вже 29 квітня 1918 року демократичний уряд України припинив своє існування. “Кінець Центральної Ради почався не тоді, як вона запросила німців, а як розірвала з своїми масами”.⁶⁰

Таким чином, за часів правління Тимчасового уряду та Української Центральної Ради виникненню селянського повстанського руху у Чернігівській губернії сприяли такі чинники. Навесні 1917 року, коли з поваленням царизму селянство було переповнене відчуттям свободи, з'являлися поодинокі порушення спокою в губернії, а в деяких повітах за нестачі хліба селяни вдавалися до заворушень.

Влітку 1917 року прояви виступів селян мали переважно мирні форми. Мали місце самовільні захоплення поміщицьких земель, потрави сіножатей і врожаю. Під прикриттям примусової оренди було захоплено та засіяно чимало землевласницьких земель. Викликали обурення у селян, а в деяких місцях відкрите протистояння дії облікових комісій. Від загальноросійського плану по здачі хліба та засухи страждало населення губернії.

Восени 1917 року жорстокі дії реквізійних комісій, голод штовхали широкі верстви селян на збройний опір діям Тимчасового уряду та відкриту боротьбу проти землевласників. Селяни грабували врожай, захоплювали луки та орні землі, нападали на маєтки поміщиків. Не обійшло це лихо і цукрові заводи. Все це ускладнювалося наявністю в губернії великої кількості військ, які силою зброї забирали у селян харчі, птицю, худобу. Разом із селянами громили горілчані, винні склади.

Взимку 1917 року, керуючись Декретом про землю, селяни захоплювали поміщицькі землі, реманент, землі заводів. У поміщиків забирали худобу, птицю. По всій губернії ширилися підпали та розгроми маєтків. Під гаслом більшовиків “Вся земля – народу” селянський рух тривав. З приходом на Чернігівщину більшовиків почалася масова ліквідація конфіскованих поміщицьких маєтків, розподіл реманенту та землі. У повітах запанував “чорний переділ”. Але в губернії панував голод, тому що хліб вивозився до Росії.

Навесні 1918 року, після відступу більшовиків Чернігівська губернія була у жахливому стані. Озброєні селяни і солдати збиралися в банди. Використовуючи більшовицькі гасла та методи, вони грабували, палили села. Не минуло це і окуповану німцями територію.

Більше року минуло з моменту повалення самодержавства. Мінялися демократичні уряди, які намагалися вирішити земельне питання. Але з тих чи інших причин ні Тимчасовому російському уряду, ні Українській Центральній Раді не вдалося здійснити аграрну реформу. Земельне питання залишалося відкритим. Голод та бажання володіти землею вели селян від самовільних захоплень землі до “чорних переділів”, від окремих заворушень до появи

селянського повстанського руху на Чернігівщині з березня 1917 по квітень 1918 років.

Джерела та література:

1. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине. По мемуарам белых - М. - Л., 1930. - С. 64 - 98.
2. Щербаков В. К. Жовтнева революція й роки громадянської боротьби на Чернігівщині. - Чернігів, 1927; Табаков З. Октябрьская революция на Черниговщине // Летопись Революции. - 1922. - №1. - С. 143 - 170.
3. Левенко А. І., Черноус В. У. Трудящі Чернігівської губернії в боротьбі за перемогу соціалістичної революції // Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. - Т. 2. - К., 1967. - С. 181 - 207.
4. Верстюк В. Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы // Украина 1917 - 1921 гг. Некоторые проблемы истории: Сб. науч. трудов. - К., 1991. - С. 102 - 173; Кульчинский С. В. УСРР в добу " воєнного комунізму " (1917 - 1920 рр.) - К., 1994.
5. Бойко В., Демченко Т., Оніщенко О. 1917 рік на Чернігівщині. - Чернігів, 2003. - С. - 44 - 50.
6. Еткіна І. І. Земельне питання в Чернігівській губернії (лютий 1917 - березень 1921 рр.): Автореф. Дис. канд. іст. наук. - Чернігів, 2007. - 20 с.
7. От редакции // Черниговское слово. - 1917. - 22 марта, 2 апреля, 25 апреля; По губернии // Черниговская земская газета. - 1917. - 11апреля.
8. По губернии // Черниговская земская газета. - 1917. - 31 марта - 4 апреля.
9. Статті // Селянин. - 1917. - №3, №6; Воззвания крестьянского союза // Черниговская земская газета. - 1917. - 17 марта., 24 марта.
10. По губернии // Черниговская земская газета. - 1917. - 2 - 16 мая, 23 мая.
11. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 31 марта - 4 апреля.
12. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 31 марта - 4апреля.
13. Из сообщений Губернского исполнительного комитета // Черниговская земская газета. - 1917. - 28 марта.
14. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 24 марта.
15. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 11 апреля.
16. Протоколы заседаний Черниговского уездного земского собрания за 1917 г. и материалы к ним (март 1917 - январь 1918 г. г.) // Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО) . - Ф. 145. - Оп. 2. - Спр. 1526. Арк. 73 - 79; Сборник указов и постановлений Временного правительства. Вып.№1 (27 февраля - 5 мая 1917 г.) - Петроград, 1917.- С. - 192 - 197.
17. От редакции // Черниговский край. - 1917. - 10 октября.
18. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 27 июня.
19. М. Черниш // Черниговская земская газета. - 1917. - 27 июня.
20. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов: В 3 т. - К., 1957. - Т. 1. - С. 399.
21. Рубач М. А. Захоплення поміщицьких і куркульських земель під приводом примусової оренди. (До історії аграрної революції 1917 р. на Україні) // Боротьба за владу Рад на Україні. - К.: Наукова думка, 1977. - С. 63, 76.
22. Известия Нежинского общественного комитета. - 1917. - 25 апреля.
23. Известия Черниговского губернского исполнительного и продовольственного комитетов. - 1917. - 29 июня.
24. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 27 июня.
25. Известия Черниговского губернского исполнительного и продовольственного комитетов. - 1917. - 18 июня.
26. Известия Городнянского уездного исполнительного комитета. - 1917. - 27 июля.
27. Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий в 4 - х т. Т. 3 (26. 07 - 11.09. 1917 г.). М. изд - во Академ. наук СССР, 1960. - С. 73.
28. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 4 августа, 25 августа; Известия Черниговского губернского исполнительного и продовольственного комитетов. - 1917. - 23 июня.
29. От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 1 августа.
30. По губернии // Черниговская земская газета. - 1917. - 7 июля, 11 июля, 1 августа, 3 - 4 августа.
31. Из сообщений Губернского исполнительного комитета // Черниговская земская газета. - 1917. - 11 июля, 21 июля.
32. Известия Черниговского исполнительного комитета. - 1917. - 12 августа.
33. Переписка с центральными учреждениями, Уездными и сельскими советами о крестьянских съездах, подготовке к выборам в Учредительное собрание, об организации Украинского крестьянского союза и т. д. (июль - декабрь 1917 г.) // ДАЧО. - Ф. Р. - 4180. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 2.
34. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине. По мемуарам

белых - М. - Л., 1930. - С. 73.

35. Из сообщений Губернского исполнительного комитета // Черниговская земская газета. - 1917. - 15 июля; Известия Черниговского исполнительного комитета. - 1917. - 25 августа.

36. По губернии // Черниговская земская газета. - 1917. - 3 октября.

37. Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий в 4 - х т. Т. 3 (26. 07 - 11.09. 1917 г.). М. изд - во Академ. наук СССР, 1960 г. С. - 452; Переписка с центральными учреждениями, Уездными и сельскими советами: о крестьянских съездах, подготовке к выборам в Учредительное собрание, об организации Украинского крестьянского союза и т. д. (июль - декабрь 1917 г.) // ДАЧО. - Ф. Р. - 4180. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 320.

38. Переписка с центральными учреждениями, Уездными и сельскими советами: о крестьянских съездах, подготовке к выборам в Учредительное собрание, об организации Украинского крестьянского союза и т. д. (июль - декабрь 1917 г.) // ДАЧО. - Ф. Р. - 4180. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 321.

39. По губернии // Черниговская земская газета. - 1917. - 1 сентября.

40. По губернии // Черниговская земская газета. - 1917. - 5 сентября, 19 сентября, 3 ноября.; Переписка с центральными учреждениями, Уездными и сельскими советами: о крестьянских съездах, подготовке к выборам в Учредительное собрание, об организации Украинского крестьянского союза и т. д. (июль - декабрь 1917 г.) // ДАЧО. - Ф. Р. - 4180. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 69.

41. Известия Черниговского губернского исполнительного комитета. - 1917. - 28 сентября.

42. Известия Черниговского губернского исполнительного комитета. - 1917. - 3 августа.

43. Переписка с центральными учреждениями, Уездными и сельскими советами: о крестьянских съездах, подготовке к выборам в Учредительное собрание, об организации Украинского крестьянского союза и т. д. (июль - декабрь 1917 г.) // ДАЧО. - Ф. Р. - 4180. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 25, 73

44. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине. По мемуарам белых - М. - Л., 1930. - С. 77 - 78.

45. Известия Черниговского исполнительного комитета. - 1917. - 30 сентября; От редакции // Черниговская земская газета. - 1917. - 3 октября, 17 ноября.

46. Винниченко В. Відродження нації. Історія української революції. Ч. I - III. - Київ - Відень. 1920. Ч. 2 - С. 76.

47. Рубач М. А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. - К. : Изд - во АН УССР, 1956. - С. 206 - 207.

48. Переписка с центральными учреждениями, Уездными и сельскими советами: о крестьянских съездах, подготовке к выборам в Учредительное собрание, об организации Украинского крестьянского союза и т. д. (июль - декабрь 1917 г.) // ДАЧО. - Ф. Р. - 4180. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 325 - 333.

49. Од Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. Офіційне пояснення / ЦДАВО України. - Ф. 1063. - Оп. 3. - Спр. 4. - Арк. 3 - 4.

50. Левенко А. І., Черноус В. У. Трудящі Чернігівської губернії в боротьбі за перемогу соціалістичної революції // Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. - Т. 2. - К., 1967. - С. 200.

51. Рубач М. А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. - К. : Изд - во АН УССР, 1956.

52. По губернии // Черниговская земская газета. - 1918. - 19 января.

53. Щербаков В. К. Жовтнева революція й роки громадянської боротьби на Чернігівщині. - Чернігів, 1927; Табаков З. Октябрьская революция на Черниговщине // Летопись Революции. - 1922. - №1. - С. 303.

54. Українська Центральна Рада. Док - ти і матеріали. У 2 - х томах. - Т. 2. 10 грудня 1917 - 29 квітня 1918 рр. / Редкол. В. А. Смолій та інші. - К.: Наукова думка, 1997. - С. 421

55. Рубач М. А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. - К. : Изд - во АН УССР, 1956. - С. 29 - 30.

56. От редакции // Черниговская земская газета. - 1918. - 20 - 27 апреля.

57. По вопросу об удовлетворении содержанием классовых и нижних чинов, командированных на службу в губернию (сентябрь - октябрь 1917 г.) // ДАЧО. - Ф. - 127. - Оп. 254 а. - Спр. 80. - Арк. 225.

58. Черниговская земская газета. - 1918. - 5 апреля, 26 апреля, 20 - 27 апреля.

59. Українська Центральна Рада. Док - ти і матеріали. У 2 - х томах. - Т. 2. 10 грудня 1917 - 29 квітня 1918 рр. / Редкол. В. А. Смолій та інші. - К.: Наукова думка, 1997. - С. 228.

60. Винниченко В. Відродження нації. Історія української революції. Ч. I - III. - Київ - Відень. 1920. Ч. 2. - С. 328.